

STANOVNIŠTVO I TERITORIJA KAO ELEMENTI POLITIČKE MOĆI U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

*Zlatko ISAKOVIĆ**

U ovom radu kritički se obrađuju materije vezane za stanovništvo (skup lica koja prebivaju u nekoj zemlji ili njenom delu, odnosno na celoj ili delu njene teritorije, nekom kontinentu, u njegovom delu i na Zemlji u celini)¹ i teritoriju ("državna teritorija je deo površine zemlje sa pripadajućim delom podzemlja i vazdušnog prostora, kao i, za države sa morskom obalom, odgovarajućim pojasom mora")² kao elemente političke moći u prvom redu u međunarodnim odnosima, uporedo sa ekonomskom snagom, političkim sistemom, vojnom silom, komunikacionom moći i ideologijom i moralom.

Opšta definicija moći – koja se često neopravdano poistovećuje sa silom – bila bi da je to akumulirana sposobnost za proizvođenje promena (Stojanović, 1982: 81) i za sprečavanje nastajanja promena, odnosno za zadržavanje postojećeg stanja. Kao osnovni elementi društvene moći

* Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

¹ Ljudi "čine subjektivni element države i nosioci su svih društvenih, pa u suštini, i međunarodnih odnosa" (Dimitrijević, Stojanović, 1988: 98-102; 191-199). Subjektivnost se može posmatrati kao jedan od elemenata ljudske individulanosti.

² Teritorija o kojoj je reč "definisana je zamišljenim povlačenjem linija iz središta zemlje, koje prolaze kroz svaku tačku granice (kopnene ili vodene) i idu dalje u vazdušni prostor. Preciznije, nije reč o površini nego o trodimenzionalnom prostoru nepravilnog oblika" (Dimitrijević et al., 2005: 85) Ova definicija biće korišćena u ovom radu. U jednoj drugoj definiciji državna teritorija se određuje kao "deo prostora (kopna, vode, vazduha), koji naseljava i koristi zajednica ljudi (stanovništvo) i koji se nalazi pod vlašću te države". Dimitrijević i Stojanović smatraju da su osnovna obeležja teritorije države, kao subjekta međunarodnih odnosa, veličina, kvalitet i geografski položaj. Inače, geografski činilac u međunarodnim odnosima ima dva osnovna elementa: državna teritorija i međunarodni geografski položaj (Dimitrijević, Stojanović, 1988: 97-98; 180-191). O pomenutim elementima biće više reči u kasnijem tekstu. Autori *CIA – The World Factbook* razlikuju ukupnu površinu teritorije koju čine sve kopnene i vodene površine u okviru međunarodnih granica zemlje i/ili obala. Kopnena površina je skup svih površina u okviru međunarodnih granica i/ili obala osim unutrašnjih jezera, akumulacija i reka. Vodena površina je zbir svih vodenih površina u okviru međunarodnih granica i/ili obala uključujući unutrašnja jezera, akumulacije i reke (CIA, 2003).

tradicionalno se navode teritorija, stanovništvo i ekonomska snaga (Cline, 1980: 22), a mogla bi se dodati i komunikaciona moć. Politička moć se može definisati kao *sposobnost vladanja*, a to znači najpre (ali ne samo) sposobnost nametanja volje drugome, što se često (ali opet ne uvek) postiže primenom različitih oblika sile, odnosno prinude, radi ostvarivanja sopstvenih ciljeva i interesa (Stojanović, 1982: 26-29). Sposobnost o kojoj je reč ima dve najznačajnije komponente: unutrašnju – vladavinu unutar države, odnosno društva; i spoljnu, odnosno međunarodnu koja se vrši i manifestuje u skladu sa donekle specifičnim zakonitostima koje određuju međunarodne odnose.

Istraživanje stanovništva i teritorije kao elemenata političke moći predstavlja značajan zadatak za veliku većinu država (a posebno za one koje se smatraju da su postale ili koje pretenduju da postanu demokratske), za međunarodnu zajednicu (u prvom redu za Ujedinjene nacije i druge međunarodne organizacije, a i one poput Evropske unije, koje imaju bar pojedina obeležja država), za pojedince i njihove zajednice, uključujući nacije i druge. U ovim oblastima izvršeno je više teorijskih istraživanja, ali su retka ona razvojno-aplikativnog tipa, korisnih u procesu korišćenja političke moći. U našoj zemlji postoji potreba za istraživanjem tih oblasti radi postizanja konsenzusa o korišćenju političke (i društvene) moći, a čini se i u vođenju politike u odnosu na demografske promene, u pogledu definisanja granica teritorije naše zemlje, kao i na nekim drugim oblastima. Među ciljeve ovog rada može se uvrstiti iniciranje produbljenih empirijskih i drugih istraživanja koja bi mogla poslužiti za navedene, a i brojne druge svrhe.

Ovaj rad sastoji se iz odeljaka posvećenih elaboracijama problematika vezanih za stanovništvo i teritoriju, a i zaključnih razmatranja. Treba pomenuti i da su problematike vezane za pojave stanovništva i teritorije, kao i same te pojave u određenoj meri međusobno povezane, kao i sa brojnim drugim problemima i pojavama, a i da se u teorijske i analitičke svrhe mogu bar relativno samostalno obrađivati.

Pošto pojave teritorije, stanovništva i političke moći uopšte imaju multidimenzionalne prirode, za izradu ovog rada koristi se kompleksna metodologija u okviru koje se primenjuju kombinovane grupe metoda koji se uobičajeno koriste u demografiji, sociologiji, geografiji, političkim naukama, a i u pravnim naukama, ekonomskim naukama, istoriji, lingvistici, vojnim naukama, statistici, nauci o religiji, antropologiji, etnologiji i nekim drugim naučnim disciplinama.

Stanovništvo

Prema procenama francuskog Instituta za demografska istraživanja, na Zemlji živi oko 6,5 milijardi ljudi (B92, 2005), a prema procenama prezentiranim u *CIA – The World Factbook* ovaj broj iznosio je jula 2005. godine 6.446.131.400, što predstavlja povećanje od 712.131.400 ljudi u toku proteklih deset godina (CIA, 2003).

Među deset najmnogoljudnijih zemalja sveta 2005. godine spadale su, najpre, Kina sa 1.306.313.812 stanovnika,³ druga je Indija (1.080.264.388), treće su SAD (295.734.134), Indonezija je četvrta (241.973.879), Brazil je peti (186.112.794), Pakistan je šesti (162.419.946), Bangladeš je sedmi (144.319.628), Rusija je osma (143.420.309), Nigerija je deveta (128.765.768) i Japan je deseti (127.417.244). EU, koja je poseban slučaj, ima 2005. godine 456.953.258 stanovnika (CIA, 2003). Kako je podvučeno, među pomenutim državama, SAD se mogu smatrati silom prvog reda, Rusija i Kina – silama drugog reda, a ostale zemlje sa ove liste mogu biti smatrane silama trećeg i nižih redova. Sa druge strane, najmanje države na svetu imaju populacije od svega nekoliko hiljada, stotina ili desetina stanovnika (CIA, 2005). Na Zemlji će biti 2050. godine između 7,9 i 10,9 milijardi ljudi. U svakom minutu na Zemlji se rodilo 247 beba 2002. godine. Stopa fertiliteta iznosila je za svet oko 2,8 deteta po ženi, na Jugu bila je 3,1, a 5,8 dece u najnerazvijenijim zemljama. Za udvostručenje stanovništva u tim zemljama na dnu lestvice razvoja potrebno je 25 godina, a u zemljama Severa – bar 250 godina.

UN prognoziraju, najpre, usporavanje povećavanja stope rasta stanovništva, a potom i "sporo smanjivanje broja stanovnika", što će doprinosti da to postane "vruće političko pitanje". Najveći deo rasta broja stanovnika dogodiće se na Jugu, koji je najmanje sposoban da izdržava sve veći broj ljudi. Smanjivanje broja stanovnika zahvatiće najpre Sever. Ljudi će u celom svetu živeti duže, a "sve dok se obim generacije koja rađa decu ne izjednači sa obimom generacije koja umire, 'avion' stanovništva se neće zaustaviti" (Kegley Jr., Wittkopf, 2004: 517; 523).

³ Alan C. Lamborn i Joseph Leggold smatraju da čak iako opstane politika kineske vlade "jedno dete po paru", može se očekivati da će stanovništvo Kine porasti za do tri stotine miliona tokom narednih dvadeset godina (Lamborn, Leggold, 2003: 426). Prema procenama iz 2005. godine iznetim u *CIA – The World Fact Book, op. cit.*, stopa porasta populacije ove zemlje iznosi 0,58%. Sinolog Predrag Simić, koji je bio ljubazan da da mišljenje o tom pitanju autoru ovog rada, bio je skeptičan kada je u pitanju dalji demografski rast Kine. Kinezi su još pre dvadesetak godina zaveli dosta rigoroznu kontrolu rađanja, koja je dala rezultate, pa se broj pripadnika kineske populacije stabilizovao oko cifre od 1.300.000.000.

Gustina naseljenosti⁴ ostaće neujednačena. Smatra se da će dalji nesputani rast stanovništva dovesti do propadanja čovekove životne sredine i do unutrašnjeg razdora. Visoke stope rasta stanovništva uzrokuju niski ekonomski rast (uz brojne druge uzroke i uslove). Starenje sveta moglo bi izazvati ekonomske probleme (zbog većih potreba za obezbeđenjem penzija i zdravstvene zaštite), a Severu biće potrebne migracije.

U svetu 2005. godine bilo je 27,8% stanovništva starog do 14 godina (muškaraca 919.726.623, a žena 870.468.158); 64,9% starog od 15 do 64 godine (muškaraca 2.117.230.183, a žena 2.066.864.970); 7,3% starog 65 i više godina (muškaraca 207.903.775, a žena 263.627.270).⁵ Danas mnogobrojno stanovništvo može predstavljati prednost, a – kako stanovnici nisu samo stvaraoci, već i potrošači bruto društvenog proizvoda⁶ – i otežavajuću okolnost (naročito ako je reč o populaciji ili njenom delu čija je potrošnja iz nekog razloga veća od njenog doprinosa određenim javnim fondovima). Starosna struktura uslovljava investicione orijentacije društava u tom smislu što ona sa mladim populacijama treba da ulažu više u školstvo (iako mladi nisu jedini korisnici usluga školskih ustanova), a ona sa starim populacijama treba da ulažu u prvom redu u zdravstvo, penzione fondove itd.⁷ Pojava brzog porasta broja pripadnika mlade punoletne populacije, čiji

⁴ Gustina naseljenosti predstavlja kvantitativni (aritmetički) pokazatelj odnosa između broja stanovnika i površine teritorije (danas najčešće izražene u kvadratnim kilometrima ili miljama). Za preciznije analize te problematike potrebno je raspolagati i podacima o prostornoj distribuciji stanovništva pošto se ono često koncentriše u i oko uslužnih, gradskih, industrijskih i proizvodnih uopšte ili drugih centara, u oblastima u kojima je klima povoljnija za život ljudi, životinja, biljaka itd. Koncentracije stanovništva mogu biti veće u određenim centrima i iz istorijskih, političkih i ekonomskih razloga. Primeri su populacije gradova Beča, Budimpešte i Beograda, koje su narasle pošto su pomenuti gradovi bili prestonice Austro-ugarske, Ugarske i Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije, i ostale su velike u poređenju sa ukupnim populacijama Austrije, Mađarske i Državne zajednice Srbije i Crne Gore. Na ovom mestu može se napomenuti i da su imena, teritorije (njihove veličine, administrativne i političke podele, odnosno strukture) i stanovništva države južnih Slovena i njenih prethodnica (od 1918. godine) i naslednica doživela brojne promene (samo ime menjano je između 7 i 9 puta).

⁵ Neke zemlje ne poseduju informacije o starosnim strukturama njihovih stanovništava, pa stoga postoje mala neslaganja između podataka o ukupnoj svetskoj populaciji i onih o njenoj ukupnoj starosnoj strukturi. Prezentirani podaci rezultati su procena iz 2005. godine (CIA, 2005).

⁶ Ovaj proizvod se meri tržišnom vrednošću roba i usluga proizvedenih, odnosno pruženih u toku određenog vremenskog razdoblja, a po pravilu tokom godine dana.

⁷ Reč je o javnim rashodima za zdravstvo; dostupnosti medicinske zaštite (merene brojem stanovnika po jednom lekaru, zubaru, apotekaru, medicinskoj sestri i bolničkom krevetu); rasprostranjenosti nekih zaraznih i drugih bolesti. Naime, do implozije stanovništva moglo bi doći usled širenja pojedinih zaraznih bolesti (na primer, HIV/AIDS-a, novih podvrsta tuberkuloze, malarije, groznice Lasa, ebola...), a i upotrebe nuklearnog, biološkog ili drugih oružja za masovno uništavanje. Stanje zdravlja stanovništva i stepen njegove obrazovanosti po pravilu imaju posredne značaje na ostale pomenute elemente političke moći (uključujući tu i korišćenje teritorije), a obrazovanje i zdravstvo često spadaju među delatnosti koje su bar delom neposredno u nadležnosti državnih i srodnih organa (pošto su to segmenti socijalne funkcije savremenih država) ili su bar delatnosti koje su u manjoj ili većoj meri detaljno pravno regulisane.

pripadnici nisu u stanju da nalaze zaposlenja, može da vodi u neredu i nemire.⁸ Takođe, treba imati u vidu i broj porođaja izvršenih uz asistenciju kvalifikovanih lica; procenat odojčadi vakcinisanih u toku prve godine života protiv određenih bolesti; broj žena koje umru od uzroka povezanih sa trudnoćom ili porođajem; broj dece čija je težina neposredno nakon rođenja ispod određenog minimuma itd.

Prema poznatoj teoriji engleskog sveštenika i ekonomiste Thomasa Roberta Malthusa (1766-1834), stanovništva se uvećavaju u skladu sa geometrijskom progresijom, dok sredstva koja služe za održanje života (količina hrane, broj radnih mesta, stanova itd.) rastu aritmetičkom progresijom. Ovaj autor je zaključio da najniži socijalni slojevi treba da se uzdržavaju od ulaženja u brakove i od rađanja dece, pošto povećavanje broja stanovnika uzrokuje pojave poput revolucija, ratova, gladi i epidemija (usled kojih se opet uspostavljaju ravnoteže između raspoloživih sredstava za život i broja stanovnika). Nazli Choucri i Robert C. North, ispitujući Malthusove hipoteze, došli su do zaključka da porast populacije od 1% – da bi se životni standard održao na istom nivou – zahteva povećanje društvenog proizvoda od najmanje 4% (Choucri, 1972: 24).

Za teorije koje smatraju da demografski pritisak predstavlja izvor političkih konflikata, antagonizama i drugih nesaglasnosti (koji mogu nastajati ako je teritorija premala, tesna za postojeće stanovništvo i izazivati erupcije nasilja, pa i političke dezintegracije država i društava) postoje moguće empirijske potvrde (u prvom redu u istoriji Indije i nekih susednih država), ali i negacije (u pojedinim razdobljima istorije Kine, Rusije, Holandije i drugih zemalja). Uopšte posmatrano, u teorijama iz ranijih razdoblja razvoja čovečanstva pridavano je više značaja uticajima demografskog činioca na politiku u celini, pa i na političku moć, nego što se čini u savremenim teorijama, i pored toga što u dobrom delu sveta postoje sistemi koji se smatraju demokratskim.

Prema neomaltuzijancima, pojavila se mogućnost da će – usled eksplozije rađanja i nestašice hrane – doći do masovnog umiranja, a ljudi će krenuti u borbu za hranu.

Prema kornukopijancima,⁹ došlo je, ustvari, do eksplozije globalnog zdravlja i produktivnosti, a do preterane naseljenosti u nekim zemljama došlo je u prvom redu usled siromaštva. Oni kao metode za popravljjanje situacije preporučuju genetski inženjering (otkrivanje veštačkih semena za nove vrste

⁸ Po svemu sudeći, ova procena se bar delom potvrdila u protestima mladih u Francuskoj u toku prve polovine 2006. godine (CIA, 2005).

⁹ Ovaj naziv potiče od reči *cornucopia*, što znači rog izobilja.

biljaka i drugih živih bića koja služe za prodaju i korišćenje) i upotrebu transgenetskih useva (stvaraju se genetskim inženjeringom, odnosno ukrštanjem gena vrsta koje se ne ukrštaju prirodnim putem). Postoje brojni moralni, biološki, politički, ekonomski, sociološki, medicinski i drugi sporovi oko ovih mišljenja (Kegley Jr., Wittkopf, 2004: 536-537.).

Brojnost stanovništva bila je mnogo značajnija za potencijale vojnih i ekonomskih moći država u vreme kada su ljudski mišići predstavljali osnovne izvore energije i kad su oružja za ratovanje i oruđa za proizvodnju neznatno uvećavali fizičku snagu ratnika i radnika. Radoslav Stojanović je istakao da su za vojnu moć potrebni građani obučeni i sposobni za vojnu službu, sa odgovarajućim tradicijama, moralom, patriotskim osećanjima i nekim drugim obeležjima. Treba imati u vidu i broj lica koja se nalaze u aktivnoj vojnoj službi, a i broj lica koja se mogu mobilisati u kratkom roku. U relativno brojnim državama pojedincima je dozvoljeno civilno služenje vojnog roka (u prvom redu obavljanjem civilnih ili vojnih poslova za koje nije potrebno nošenje oružja), a vojske se u sve većoj meri profesionalizuju (Stojanović, 1982: 61-62). Podaci o ovim pojavama variraju od zemlje do zemlje i u istim zemljama kroz vreme.

Još je Thomas Hobbs (1588-1679) naglasio da glavne elemente čovekove "prirodne moći" čine, uz ostale, telesna kondicija, snaga, slobodoumnost i mudrost (Čupić, 1993: 685). Značajno je da se, na primer, za obrazovanje troše nezanemariva privatna i državna finansijska i druga sredstva (akumulirana moć), a njihovi rezultati potom mogu postati značajni izvori društvene i političke moći. Posebno se čini značajnom pismenost, koja je potrebna za ovladavanje mnogim oblicima stručnosti, brojnim veštinama itd. Bruce Russet i Harvey Starr stoga iznose stav da široko rasprostranjena pismenost¹⁰ predstavlja izvor moći, kao i sredstvo uz čiju pomoć vlade mogu komunicirati sa stanovništvom slanjem informacija ili propagandnih poruka (Russet, Starr, 1985: 144-147). Ovome treba dodati i činjenicu da se uz pomoć komunikacija vrši i manipulacija ljudima.

Od industrijske revolucije, značaj brojnosti stanovništva sve više opada, za razliku od značaja drugih činilaca (u prvom redu kvalitativnih osobina stanovništava) i to posebno u razvijenim industrijalizovanim državama (Dimitrijević, Stojanović, 1988: 99).

¹⁰ Prema proceni iz 1995. godine, 77% stanovnika u svetu starijih od 15 godina, odnosno preciznije 83% muškaraca i 71% žena moglo je da čita i piše, uz napomenu da se sposobnost za čitanje i pisanje čak i vrlo različito definiše u različitim zemljama i delovima sveta. Za pojedine zemlje podaci o pismenosti (ili bar oni za polnu strukturu pismenih) nisu dostupni, a za ostale procenat pismenih kreće se od 100% do par desetina procenata (CIA, 2005).

Takođe su od značaja i nacionalne (odnosno plemenske) i rasne strukture stanovništava, kao i strukture prema pripadnosti slojevima i klasama. Među primarnim pitanjima na koja se nailazi u toku definisanja pojma nacije nalaze se, najpre, kriterijumi za utvrđivanje posebnosti nacija, a i za određivanje porekla i društvene funkcije pojave nacije uopšte. Ako se uporedi klasično shvatanje nacije Maxa Webera (1864-1920)¹¹ sa onim Anthony D. Smitha¹² i definicijama Thomasa Hyllanda Eriksena¹³ i Ole Waevera¹⁴ može se izvesti zaključak o postojanju velikih i vrlo značajnih razlika.

Prema prvoj vrsti definicija nacija (takozvanim državnim određenjem), nju čine sva lica rođena ili naturalizovana u jednoj zemlji i žive pod vlašću njene vlade. Problemi koji nastaju sa ovim tipom definicija sastoje se najpre u nastanku tautoloških odnosa između nacije i države, odnosno u pojavi da se nacija poistovećuje sa državom. Uz to, granice između država po pravilu su tačno određene, a granice rasprostiranja nacija su oštre samo u izuzetnim slučajevima, što i dovodi do pojave manjina.

Prema takozvanim objektivnim definicijama, naciju sačinjavaju ljudi koji koriste isti jezik,¹⁵ pripadaju istoj religiji,¹⁶ poseduju iste nasleđene mitove itd. Problemi sa ovom vrstom definicija sastoje se u pojavi da se percepcije i klasifikacije, kako jezika tako i religija, a ponekad mitova, menjaju kroz vreme, društva i geografski prostor.

¹¹ Ovaj autor smatra da je nacija "skupina povezana emocijama koja normalno teži da stvori sopstvenu državu" (prema: Waever, 1993: 19).

¹² Prema njegovom shvatanju, nacija predstavlja posebnu ljudsku populaciju koja deli istorijsku teritoriju, zajedničke mitove i istorijska sećanja, masovnu javnu kulturu, ekonomiju, kao i zajednička prava i dužnosti pravne prirode za sve njene pripadnike (Smith, 1996: 447).

¹³ Prema njegovom mišljenju, nacija predstavlja etničku grupu čiji lideri su ili osnovali ili imaju aspiracije da osnuju državu u kojoj kultura te grupe zauzima hegemonističku poziciju, zaviseći od ideologija koje naglašavaju horizontalnu solidarnost među članovima (koju opravdavaju "krvne veze" i odnos prema zajedničkom poreklu) i koje ograničavaju smer te solidarnosti na odnosnu grupu (Eriksen, 1992, p. 220).

¹⁴ Po mišljenju ovog autora, nacija je poseban slučaj društva koje karakteriše pripadnost teritoriji, kombinacija savremenog okupljanja i kontinuiteta kroz vreme (povezujući prošle sa trenutnim i budućim članovima) i jedno osećanje predstavljanja jedne od jedinica koje čine globalno društvo sa prirodnim pravom na zahtevanje nacionalne države, čak iako se ono nužno ne koristi (Waever, 1993: 21).

¹⁵ Prema procenama iz 2004. godine, mandarinski kineski jezik kao maternji jezik govori 13,69% ljudi, španski 5,05%, engleski 4,84%, hindski 2,82%, portugalski 2,77%, bengalski 2,68%, ruski 2,27%, japanski 1,99%, standardni nemački 1,49%, a grupu kineskih vu dijalekata 1,21% ljudi u svetu (CIA, 2003).

¹⁶ Stanovništvo sveta čine 32,84% hrišćana (od čega 17,34% katolika, 5,78% protestanata, 3,44% pravoslavaca, 1,27% anglikanaca), 19,9% muslimana, 13,29% indusa, 5,92% budista, 0,39% sika, 0,23% pripadnika jevrejske religije i 12,63% pripadnika drugih religija, 12,44% nereligioznih ljudi i 2,36% ateista (procena iz 2003. godine: CIA, 2003).

Po mišljenju Håkana Wiberga takozvane subjektivne definicije pojave o kojoj je reč – prema kojima se nacija sastoji od ljudi koji smatraju da joj pripadaju – su najadekvatnije i pored toga što ni one nisu bez mana. Mane o kojima je reč su u teškoćama koje se javljaju u toku određivanja da li je i kada jedna "etička skupina" prešla liniju, odnosno granicu nakon koje postaje "nacija" u užem smislu te reči. Drugi problem je u tome što ljudi mogu menjati stavove o nacionalnoj pripadnosti (Wiberg, 1996: 28-30). Tako i većinske i manjinske nacije mogu predstavljati promenljive pojave. Ostali značajni izvori promenljivosti o kojoj je reč su migracije stanovništva (na primer, one izazvane ratovima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, trećoj Jugoslaviji i Makedoniji) i prirodne demografske pojave (porast, odnosno smanjenje broja pripadnika populacija usled promena nivoa rađanja i smrtnosti).¹⁷

Imajući u vidu ove, a i druge probleme, škotski profesor James Kellas u toku jednog predavanja održanog u Kopenhagenu izneo je zaključak da su razlike u merilima za određivanje pojma nacije tolike da je naciju jednostavno nemoguće definisati. To je u neskladu sa metodološkim pravilom da treba definisati pojavu koja se istražuje, i to bar preliminarno i na jedan složen način kako bi se izbegli mogući nesporazumi o predmetu istraživanja. Ovo definisanje treba da obuhvati različite dimenzije ili aspekte pojave, a tako stvorena definicija treba da sadrži najznačajnije elemente postojećih definicija. U okviru tih elemenata treba eliminisati što je više moguće terminološke razlike u cilju izbegavanja potencijalnih ponekad čisto formalnih, a i drugih sporova. Preliminarno i složeno definisanje nacije, koje je primenjeno u ovom radu, glasi da nju čine ljudi koji joj pripadaju po bilo kom od osnova navedenih u okviru prikaza osnovnih vrsta definicija. Treba takođe imati u vidu i mogućnosti da definicije o kojima je reč budu uzajamno isključive, kao i postojanja i drugih razlika.

Nesaglasnosti su velike i kada je u pitanju poreklo pojave nacije. Po mišljenju zastupnika takozvanih primordalističkih i perenialističkih teorija, nacija predstavlja vrlo dugovečnu ili čak "večnu" pojavu. Međutim, autori koji zastupaju ove teorije ne mogu da objasne uzroke nastanka i dugotrajnosti nacija; a ni razloge usled kojih se pojedine nacije javljaju, menjaju i nestaju; motive ljudi da emigriraju i potom se asimiliraju u druge nacije, razloge zbog kojih nekad nastaje ksenofobični i brutalni nacionalizam, a u nekim slučajevima tolerantni multikulturalni nacionalni identitet itd.

Prema klasifikaciji koju je načinio Radoslav Stojanović, države mogu biti, najpre, nacionalno homogene, odnosno nacionalne države (koje su vrlo retke, a kao primeri se navode Japan i Danska). Drugo, postoje nacionalno

¹⁷ Prema procenama iz 2005. godine, na 1.000 stanovnika Zemlje rađa se 20,15 dece, a umire 8,78 ljudi (CIA, 2003).

nehomogene države (što se neretko otvoreno poriče ili zataškava, a kao primeri se navode Kraljevina Jugoslavija i frankistička Španija). Treća vrsta država su one čiji je nacionalni karakter teško odrediti (bilo one čija se stanovništva još plemenski identifikuju, poput ganskog, nigerijskog ili kenijskog, bilo imigracione države, poput SAD, Novog Zelanda ili Argentine, koje su slične nacionalno homogenim državama). Najzad, u nekim slučajevima nacionalne razlike mogu biti zamenjene ili im se mogu pridružiti rasne razlike (Dimitrijević, Stojanović, 1988: 100-102).

Håkan Wiberg izneo je stanovište da – i pored toga što su postojali i postoje brojni slučajevi mirnog života dve ili više nacija u istim državama – statistički podaci ukazuju na pojavu većeg rizika od izbijanja građanskih ratova u višenacionalnim, nego u drugim zemljama. Ovi sukobi po pravilu umanjuju političku moć država, a po njegovom mišljenju rizik je posebno visok u zemljama u kojima žive velike populacije muslimana i hrišćana bez obzira na to koja je od njih veća. Ovaj stav iz 1995. godine zasnivao se na razvoju situacije od 1820. do 1949. godine. I pet godina kasnije je bilo vrlo malo osnova za veći optimizam, jer je lista zemalja, u kojima su postojale muslimanske ili hrišćanske većine i velike ili bar lokalno dominantne manjine muslimana ili hrišćana, obuhvatala Filipine, Liban, Kipar, Azerbejdžan, Bosnu i Hercegovinu, SR Jugoslaviju, Makedoniju, Albaniju, Bugarsku, a i više afričkih zemalja (među kojima su najteži bili slučajevi Sudana, Etiopije, Nigerije i Ugande) (Isaković, 2000: 6-10). Wiberg je 1995. godine takođe izneo da su, pošto je prosečna država u Centralnoj i Istočnoj Evropi nacionalno heterogenija no ona u Zapadnoj Evropi, prognoze lošije u pogledu prva dva regiona (Wiberg, 1995: 44).

Za vrednovanje stanovništva kao elementa političke moći relevantne su i razlike koje postoje prema klasnoj pripadnosti, kao i pripadnosti slojevima u društvu. U nekim društvima vrlo je teško pribaviti pouzdane podatke o nacionalnoj, plemenskoj i rasnoj strukturi stanovništva, a do takvih podataka o klasnoj i socijalnoj strukturi je često još teže doći. Često je, stoga, potrebno izvršiti vrlo detaljne i pažljive studije slučajeva za pojedinačne zemlje (Dimitrijević, Stojanović, 1988: 102; Giddens, 2002: 288-312). Značaj ovih pojava za političku moć možda je najadekvatnije izrazio Maurice Duverger konstatujući da komunistički slogan glasi: "Proleterci svih zemalja ujedinite se", a nacionalistički pandam se može odrediti na sledeći način: "Ugnjetači i ugnjeteni iste nacije ujedinite se" (Duverger, 1972: 164).

Za detaljnije određivanje karakteristika stanovništva, relevantnih u njegovom svojstvu elementa političke moći, značajni su i podaci o dostupnosti sanitarnih uređaja, zdrave pitke vode i hrane na jednoj teritoriji ili iz uvoza; podaci o eventualnom postojanju većih skupina koje u odnosu

na navedene pokazatelje u većoj meri odstupaju od proseka i drugi podaci koji se mogu pokazati kao relevantni.¹⁸

Odnos između strukture i broja stanovnika može biti načelno posmatran bar u određenoj meri analogno u odnosu između kvaliteta i kvantiteta teritorije, o čemu će biti više reči u narednom odeljku ovog rada.

Teritorija

Vodom (morima i okeanima) je prekriveno približno sedamdeset (tačno 70,8) procenata od ukupne površine zemljine kugle (510.072.000.000 km²), a ostatak od oko 29,2% Zemljine površine čini suvozemnu teritoriju.

Rusija (17.075.200 km²) je zemlja sa najvećom površinom na svetu, druga je Kanada (9.984.670 km²), treće su SAD (9.631.418 km²), četvrta je Kina (9.596.960), peti je Brazil (8.511.965 km²), šesta je Australija (7.686.850 km²), sedma je Indija (3.287.590 km²), osma je Argentina (2.766.890 km²), deveti je Kazahstan (2.717.300 km²) i deseti je Sudan (2.505.810 km²). EU koja je, kako je pomenuto, poseban slučaj, ima 3.976.372 km². Države sa malim teritorijama u pojedinim slučajevima se ne smatraju subjektima međunarodnog javnog prava i međunarodnih odnosa, ali su one često članice Ujedinjenih nacija.

Pripadnici geopolitičke škole smatrali su da prostor ima presudni značaj za političku moć država. Rodonačelnik geopolitičke teorije i nemački geograf Fridrich Ratzel (1844-1904) bio je autor teorije da ljudi, države i svet predstavljaju organske jedinice, koje (poput mnogih živih organizama) zauzimaju prostor, kreću se, rastu i umiru. On je, ipak, smatrao da nije reč o organizmima u užem smislu tog pojma, već o takozvanim "agregatnim organizmima", čije jedinstvo je uslovljeno "moralnim i duhovnim silama". Termin *antropogeografija* on je stvorio i koristio za označavanje jedne posebne sinteze antropologije, geografije i politike. Ovaj autor je naglašavao značaj naseljenog, odnosno životnog prostora (*Lebensraum*), kao jednog od faktora koji određuju ljudske aktivnosti. Ratzel je smatrao da površine teritorija država određuju kapacitete njihovih moći, pa države teže da ovladaju što prostranijim teritorijama i neprestano se bore za životni prostor (Ratzel, 1899). Ovaj zaključak je možda mogao biti stvoren usled jednog

¹⁸ Na ovom mestu može se napomenuti da su izbeglice, raseljena lica u toku i nakon ratova na teritoriji druge Jugoslavije devedesetih godina prošlog veka i pripadnici pojedinih nacionalnih manjina imali veće ili manje probleme u obezbeđivanju higijenskih uslova, pijaće vode, struje, stanovanja, radnih mesta, pristupa socijalnim uslugama (poput socijalne pomoći, zdravstvenih usluga i obrazovanja), pribavljanju ličnih isprava i ostalih dokumenata i u nekim drugim oblastima života.

slobodnijeg poređenja sa borbama vođenim za (pre)raspodele kolonijalnih poseda velikih sila u vreme u kom je ovaj autor živeo. Međutim, pravljenje i korišćenje takvih komparacija je izvan domena savremene naučne metodologije.

Švedski geograf Rudolf Kjellen (1864-1922) prvi je upotrebio reč "geopolitika" da bi označio geografsko-političku osnovu moći država, a njegovo učenje bilo je logični nastavak organskih ideja Ratzela, po kojoj prostor ima najveći značaj za moći država. Prema Kjellenovom učenju, države imaju centre (glavne gradove), granice, linije komunikacija i – slično životinjama iz Darwinove (1809-1882) teorije evolucije – nemilosrdno se međusobno bore za opstanak. Kjellen je uočio da se, međutim, "život države, u krajnjoj liniji, nalazi u rukama individue" (Kjellen, 1917: 218-220).

U periodu između dva svetska rata u prošlom veku, Kjellen, Ratzel i Karl Haushofer (1896-1946), bivši general, geograf i Hitlerov ideolog, zloupotrebili su geopolitička učenja razvijajući ideološke osnove nemačkog ekspanzionizma i revanšizma (naglašavanjem značaja veze "krvi i tla"), koji su otvoreno korišćeni na domaćoj i međunarodnoj sceni za vreme Drugog svetskog rata (Columbia University Press, 1995). Haushofer je, uz pomoć Trećeg Rajha, 1925. godine osnovao Nemačku akademiju na Univerzitetu Minhena i časopis *Zeitschrift für Geopolitik*. Koristio je i propagandu za opravdavanje nacističkih agresija i širenja. On se zalagao za uspostavljanje nemačko-rusko-japanskog saveza i predviđao je poraz Nemačke ako ona napadne Sovjetski Savez. Hitler je, ipak, ignorisao to njegovo upozorenje i poslao ga u koncentracioni logor (Stoessinger, 1975: 17).

Derwent Whittlesey je izdvojio pet osnovnih principa učenja nemačke geopolitičke škole. Prvo, nacionalna ekonomska samodovoljnost (autarhija), kojom se eliminiše uvoz proizvoda. Drugo, životni prostor, odnosno suvozemna teritorija koja treba da bude dovoljno prostrana i da ima prirodne resurse dovoljne za održavanje nacije. Treće, panregionalizam ili šira geografska područja u funkciji zamene za "preuske" nacionalne granice. Četvrto, postojanje neke vrste prava države da ima prirodne granice (Whittlesey, 1943: 398-406. Naime, u skladu sa strategijskim standardima saobraćajnice u zemlji, kao i, posebno, granice treba da budu što je moguće teže savladive za samohodna oruđa i vojna vozila. To je čest slučaj sa granicama na rekama, jezerima, morima i drugim vodenim preprekama,¹⁹ a i sa granicama povučanim po vrhovima planinskih venaca.

¹⁹ Prema Montesquieu, države na ostrvima (poput Velike Britanije) mogu se lakše braniti, no one na kontinentima (Baron de Montesquieu, 1802: 259-274). Do XX veka Velika Britanija nije imala stalnu (stajaću) vojsku, u prvom redu zbog toga što je njena teritorija locirana na skupini ostrva uz evropski kontinent. Krajem XX veka ispod kanala Lamanš, koji deli

Prikazani principi pretočeni u spoljnopolitičke ciljeve znače uspostavljanje jedne situacije koja bi se mogla okarakterisati kao "idealna" ili "savršena" i o čijoj realizaciji su po pravilu sanjali brojni osvajači. U svetu odavno više nema ničijih, odnosno "slobodnih" prostora pogodnih za život ljudi na koje bi se mogle širiti teritorije država. To znači da se proširenja teritorija, koja se smatraju za potrebna iz bilo kojih razloga, mogu vršiti samo na račun teritorija drugih država. Hitler je, sa svojim saveznicima, ignorisao potrebe i postojanje drugih država ili je bio sklon da potrebe i postojanje sila Osovine pretpostavi postojanju i potrebama drugih zemalja. Da bi ovo bilo trajno ostvareno bilo je potrebno posedovanje velike političke, a pre svega vojne moći. Međutim, Drugi svetski rat je pokazao da Nemačka (koja je u to vreme kontrolisala deo evroazijskog "predela srca"), a ni njeni saveznici nisu posedovali političku, u prvom redu vojnu moć koja je bila potrebna za pobedu nad vojskama u suprotnom savezu.

Autori i zastupnici geopolitičke i bar donekle srodnih teorija u određenoj meri prenaglašavaju značaj teritorije, a u prvom redu njene veličine i položaja za političke moći država. Oni, a i autori brojnih drugih monokauzalnih teorija, nisu u potpunosti u pravu, i to ne zato što navedene karakteristike teritorije nisu značajne, već zbog toga što je realnost daleko kompleksnija i stoga se ne može objasniti delovanjem samo jedne vrste činilaca, a posebno ne značajem pojedinih obeležja samo jednog od elemenata političke moći (Dimitrijević, Stojanović, 1988: 186-188; Dougherty, Pfaltzgraff Jr., 1990: 71-74). Danas se, štaviše, diskutuje o tome da li globalizacija²⁰ i regionalizacija postepeno donose kraj granica i državnog suvereniteta, koji se rastače i odozgo i odozdo (Kegley Jr., Wittkopf, 2004: 399-446).

Prva merila za kvalitet teritorije bili su odnosi između obradive i neobradive zemlje i prinosi koje je mogla dati obradiva zemlja. Potom su u svojstvu tih merila služile (i) ocene uslova za stočarstvo, koje je bilo moguće u za poljoprivredu nepovoljnijim klimatskim uslovima, uz korišćenje radne snage koja nije vična poljoprivredi i na tlu koje nije pogodno za poljoprivredu.

Posle okončanja korišćenja drveta u svojstvu osnovnog izvora energije, ugallj je zauzeo njegovo mesto, a zatim energija vetra, pa hidro ili energija vodnih tokova (korišćena u velikim i malim hidrocentralama), energija plime i oseke, ona iz geotermalnih izvora, energija nafte i energija iz prirodnog gasa, nuklearna energija, sunčeva energija, energija koja se dobija iz biomase itd.

Britaniju od Evrope, izgrađen je tunel koji britansku teritoriju povezuje sa teritorijom Francuske.

²⁰ Ona se posmatra kao politika ("globalizam" ili "novi imperijalizam") ili kao proces koji generiše savremena informativno-tehnološka tehnološka revolucija i/ili kao ideologija.

Analizirajući ovaj spisak može se zaključiti da su u ovom pogledu u prednosti najpre bile teritorije koje su bile prekrivene šumama, potom one koje su sadržale naslage uglja, one sa vetrovitom klimom, teritorije koje su sadržavale izvore hidro energije, zalihe nafte, uljanih škriljaca i gasa, potom one sa pojedinim radioaktivnim sirovinama, one sa velikim brojem sunčanih dana u toku godine, teritorije na kojima se mogu proizvoditi velike količine biomase itd. Ovakav pregled svedoči da je u toku razvoja ljudske civilizacije bio promenljiv značaj pojedinih karakteristika kvaliteta tla, i to u prvom redu u zavisnosti od promena ljudskih potreba, sposobnosti ljudi da tlo koriste (posebno da šire krug sirovina i energetske izvore, da unapređuju plodnost zemljišta itd.), ekonomičnosti tog korišćenja, a i da vrše zamene prirodnih sirovina sintetičkim. Dalje, bitne su i cene proizvodnje i količine upotrebene energije za stvaranje jedinice društvenog proizvoda određene vrednosti itd. (videti istorijski primer u tabeli 1).

Tabela 1.
Količine ekvivalentnog uglja i čelika potrebne za proizvodnju 1 USD
vrednosti društvenog proizvoda, 1979-1980.

Zemlja	Ugalj (kg)	Čelik (kg)
SSSR ²¹	1.490	135
DR Nemačka	1.356	88
Čehoslovačka	1.290	132
Mađarska	1.058	88
Velika Britanija	820	38
SR Nemačka	565	52
Francuska	502	42
Švajcarska	371	26

Izvor: Paul Kennedy (1989). The Rise and Fall of the Great Powers - Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000, (London: Fontana Press), p. 638.

²¹ Od četrdesetih godina prošlog veka, u toku nekoliko decenija srazmerno visok rast industrijskog proizvoda Sovjetskog Saveza počeo je u velikoj meri da zavisi od velikih isporuka energenata (u prvom redu, uglja, nafte i gasa), što je rezultiralo srazmerno velikom potrošnjom energetskih i nekih drugih sirovina kako u sovjetskoj ekonomiji, tako i u ekonomijama evropskih saveznika ove sile (tabela 1). Ovolika potrošnja energije nije Sovjetima zadavala probleme dok su njegove rezerve energetskih sirovina još bile relativno lako dostupne i prostorno bliske proizvodnim kapacitetima. Međutim, u vreme pred okončanje hladnog rata te rezerve su iscrpljene, a one preostale nalazile su se dublje u zemlji i/ili u udaljenijim regionima, često sa nepovoljnim klimatskim uslovima (kao što su oni u zapadnom Sibiru). Mihail Gorbačov je 1985. godine izneo podatak da je u toku prethodne dekade cena vađenja sovjetske nafte povećana za 70%. Istovremeno, procenjeno je da bi zatvaranje četiri nesigurna reaktora u mestu Černobil (proizvodili su sedminu električne energije koja se dobijala u sovjetskim nuklearkama) zahtevalo povećanje eksploatacije zaliha goriva drugih vrsta. Sve to bi dalje osetno povećalo cenu energije i potom smanjilo stopu planiranog razvoja industrije (energetski sektor je već tada apsorbovao oko 30% svih industrijskih investicija i predviđalo se da će ta stavka verovatno dalje oštro rasti) (Spulber, 1964; Silk, 1985).

Kvalitet teritorije može zavisi, na primer, u slučaju ribarstva ili rudarstva ne samo od njenog bogatstva ribom ili rudama, već i od toga da li stanovništvo poseduje ribarska, odnosno rudarska znanja i tradicije, tj. dugotrajnija iskustva, kao i da li je i koliko voljno i spremno u drugim pogledima da se bavi ovim poslovima. Dakle, procena kvaliteta teritorije (uz sastav tla, kao i trenutne potrebe i sposobnosti za njegovu eksploataciju) može zavisi i od sposobnosti i osobina pripadnika populacije koja živi na njoj, od preovlađujućeg tipa ekonomije u tom području, njene snage itd.

Charles de Secondat Montesquieu (1689-1755) i neki drugi mislioci smatrali su da bogati prirodni resursi uslovljavaju pojavu slabljenja ljudske volje i energije kojom ljudi raspolažu, što države vodi u stagnaciju, a danas je rasprostranjeno shvatanje da prirodna bogatstva država predstavljaju po pravilu izvore njihove moći i slobode. U toku XIX i XX veka, uporedo sa odvijanjem intenzivnog procesa industrijalizacije, problem sirovina se svrstao među najznačajnija pitanja u svetu. Formiranje saveza, nastajanje međunarodnih i drugih sporova, izbijanje mnoštva ratova i neke druge pojave u međunarodnim i unutrašnjim odnosima mogle bi se bar jednim delom objašnjavati borbom za uspostavljanje ili održavanje kontrole nad teritorijama bogatim sirovinama, kao i nad sigurnim suvozemnim, pomorskim i vazdušnim putevima za potragu za sirovinama i njihov transport. Uz to, teritorija se u industrijski nerazvijenim delovima sveta koristi i kao osnova za razvoj životinjskih i biljnih resursa, a korišćenje mineralnih i srodnih resursa rasprostranjeno je u državama sa ekonomijama u etapama industrijskog i postindustrijskog razvoja.

Rezerve nafte u savremenom svetu imaju značaj koji bi se mogao uporediti sa značajem koji su zalihe uglja imale u XIX veku, a u teoriji se značaj kontrolisanja prirodnih resursa po pravilu naglašava od početka arapskog naftnog embarga 1973. godine, usled koga su cene nafte na svetskom tržištu porasle četiri puta (Pearson, Rochester, 1992: 75). Poslednjih nekoliko godina cene nafte su ponovo u velikom porastu (porast iznosi približno dva puta u odnosu na cenu koja je postojala pre početka njenog rasta, a vrhunac ovog talasa rasta iznosio je oko 2,5 puta). "Ranjivost" država koje uvoze energetske sirovine i/ili energiju predstavlja u okviru odnosa međuzavisnosti pogodnu osnovu za uticanje od strane država koje imaju kontrolu nad ovim resursima, a to u prvom redu država na čijim teritorijama su locirane rezerve tih sirovina i/ili energetske proizvodni kapaciteti. Francuska je postala zemlja u kojoj će se vršiti nuklearna fuzija u Međunarodnom termonuklearnom eksperimentalnom reaktoru. Ovaj projekt proizvodnje relativno čiste energije vredan 10 milijardi dolara smatra se bar jednim od načina za rešavanje energetskih potreba u svetu (Smith, 2005).

Od kada su počeli letovi u svemir, razvijene industrijske zemlje postale su u određenoj meri zavisne i od nabavki minerala koji se ne koriste kao goriva za te svrhe. Rezerve većine retkih minerala u Subsaharskoj Africi bogatije su nego u drugim delovima sveta.²² Među stanovništvom Južne Afrike i zemalja oko nje rasprostranjena su iskustva i znanja potrebna za rudarstvo. Međutim, ne može se zanemariti ni značaj rezultata tehnološkog napretka kojim se omogućuje proizvodnja nekih sintetičkih materija koji služe kao zamene energetskih i drugih sirovina, u čemu prednjače tehnološki najrazvijenije sile sveta (Cline, 1994: 57). Potpunija obrada ove materije podrazumeva podrobniju analizu brojnih obeležja supstituta o kojima je reč i načina i cene njihovog korišćenja.

Za moć država o kojoj je reč značajne su i stočarska, ratarska i druge srodne vrste proizvodnji i potencijala. Radi se u prvom redu o mogućnostima za proizvodnju i o samoj proizvodnji roba koje se koriste za ishranu ljudi i/ili životinja, za izradu odeće i obuće itd., a u prvom redu o postojanju tradicija, odnosno iskustava stečenih dugotrajnim bavljenjem odgovarajućim delatnostima, zemljišta odgovarajućeg kvaliteta, površine i nekim drugim uslovima.

SAD, Kina i Sovjetski Savez (i pored uvoza značajnih količina žitarica) bili su se najviše približili autarkiji prirodnih resursa.²³ Podaci govore u prilog izvođenja zaključka o nastajanju sve veće zavisnosti zemalja sveta od prirodnih resursa izvan njihovih političkih kontrola.

Bruce Russet i Harvey Starr zaključili su da čak i prostrane teritorije bez obradivog zemljišta i značajnijih prirodnih resursa i koje imaju teško branjive granice mogu da predstavljaju čak i ozbiljnu slabost političkih moći njihovih posednika (Russet, Starr, 1985: 144-148). Teritorija kao element političke moći može imati više značaja zbog pomenutih i drugih kvalitativnih osobina, a manje kao prostor određene površine.

Međutim, ovo pravilo može imati izuzetke s obzirom na to da vlade teško mogu da predvide da li će teritorije njihovih zemalja postati izvori materija koje su vredne za kvantum njihove političke moći. Hiljadama godina su zalihe brojnih sirovina (uključujući i samu naftu), sunčevi zraci, vetar, tokovi

²² Na primer, u Južnoj Africi ima, pored ostalih minerala, velikih zaliha zlata, hroma, magnezijuma (kao i u Gabonu), platine i uranijuma. U Namibiji postoje bogata nalazišta uranijuma; u Zairu se nalaze respektivne zalihe bakra (kao i u Zambiji) i kobalta. Australija ima velike rezerve uranijuma, olova, cinka, magnezijuma, kalaja, nikla, srebra, uglja i fosfata.

²³ Među članicama pomenute "velike trojke" najzavisnije su bile SAD, koje su početkom osamdesetih godina bile prinuđene da uvoze, pored ostalog, najmanje 40% nafte koju su trošile. Procenat uvoza nafte u Japan i Zapadnu Evropu bio je još veći od tog procenta, a Sovjetski Savez je takođe mogao postati neto uvoznik energije po prvi put u njegovoj istoriji da nije došlo do njegovog raspada.

reka, kao i plima i oseka posmatrani kao relativno malo korisni ili beskorisni sve dok nisu pronađene i počele da se koriste tehnologije za njihova korišćenja u energetske svrhe. Kad se na Zemlji iscrpe rezerve nafte (a i pre toga) pumpe za njeno crpljenje iz podzemlja pustinskih predela možda će zameniti i kolektori solarne energije, koje u pustinjama takođe ima u izobilju.

Bezobzirna ljudska eksploatacija prirodnih resursa i dominacija nad prirodom odavno je počela da rezultira ekološkim i drugim srodnim štetama (na primer, iscrpljivanjem praktično neobnovljivih energetskih izvora, izumiranjem životinjskih i biljnih vrsta, efektom staklene bašte itd.). Ove štete mogu dovesti u pitanje život ljudi na Zemlji na postojećim lokacijama i u savremenim oblicima (Attali, 1991: 125).²⁴

Geografski položaj na Zemlji određuje susede država i njihove susede, a time, pored ostalog, i uticaje koji će na njih biti vršeni iz njihovih neposrednih i širih okruženja.

Starogrčki filozof Platon (pravo ime Aristokle, 427-347 p.n.e) u delu *Zakoni* imao je odbojan odnos prema spoljnoj trgovini i stoga je idealnu državu locirao u unutrašnjost suvozemne teritorije, na mestu koje je udaljeno od luka koje bi mogle biti privlačne za trgovce. Njegov učenik Aristotel (384-322 p.n.e) kritikovao je učitelja zbog zanemarivanja međunarodnih odnosa i smatrao je da je lokacija na obali mora pogodnija i za bezbednost država i za uvoz roba. No, i sam Aristotel mnogo više pažnje posvećivao je unutrašnjim odnosima (Russel, 1936: 67; 69).²⁵ Međutim, danas se smatra poželjnim da državna teritorija ima izlaz na more, a naročito na bar jedno od onih "toplih" mora, odnosno onih koja se ne lede zimi.²⁶ Kontakt sa značajnim vodenim i suvozemnim saobraćajnicama pruža državama lakši pristup drugim

²⁴ Ovakva pesimistička predviđanja dovela su do predloga za osnivanje jedne svetske agencije za zaštitu čovekove sredine, koja bi se bavila otklanjanjem (ako je to moguće) već nastalih šteta (poput ozonske rupe), odredila maksimume dozvoljenih zagađivanja, merila odstupanja od tih standarda i pomagala nerazvijene države da pribave ili same iznadu tehnologije za umanjivanje ili čak eventualno eliminisanje zagađivanja.

²⁵ Starogrčki ideal grada-države karakterisala je (bar pretežna) nezavisnost i samodovoljnost, a spoljna trgovina je bila smatrana pre za nužno zlo nego kao nešto što treba ohrabrivati i stimulisati (Baldwin, 1985: 70).

²⁶ Rusija je od XVIII veka nastojala da stekne izlaz na neko toplo more i tokom čitavog XIX veka bila su prisutna njena nastojanja da izađe na Sredozemno more. Potom je i spoljna politika Sovjetskog Saveza bila velikim delom usmerena ka ostvarenju tog cilja. Srbija je takođe "veoma dugo, kroz XIX vek, pa sve do Prvog svetskog rata nastojala da dobije izlaz na more. Opasnosti koje su za nju proizlazile iz kontinentalne zatvorenosti došle su do punog izražaja u carinskom ratu sa Austrougarskom početkom XX veka. Ovim ratom Austrougarska je htela da potčini Srbiju svojim političkim interesima na taj način što je zatvorila kontinentalne puteve za izvoz robe u spoljnoj politici Srbije" (Dimitrijević, Stojanović, 1988: 189).

tržištima, a te saobraćajnice značajne su kako za države preko čijih teritorija one prelaze tako i za okolne države, a i za sve one aktere koji ih koriste. Uz sve to, mora i okeani predstavljaju prostore koji su pogodni za dejstva podmornica raketnim oružjima (Dimitrijević, Stojanović, 1988: 189-190). Posedovanje neometanog pristupa morima, a i drugim značajnim plovnim putevima (u prvom redu međunarodnim rekama) i ostalim saobraćajnicama, može biti okarakterisano kao značajno obeležje država.

Značaj teritorije bio je veliki u toku procesa nastajanja politike i političke moći, a zatim se menjao (granice starogrčkih gradova-država, a ni rimske imperije nisu bile precizno poznate, a nakon Francuske revolucije 1789. godine bilo je nemoguće tačno utvrditi granice državne koja je tako nastala). Tome su doprinosile loše saobraćajnice (koje su smatrane najsigurnijim preprekama brzim upadima osvajača), organizacija vlasti, a obim materijalne proizvodnje nije omogućavao značajniju međunarodnu trgovinu. Tako državne granice nisu bile potrebne radi zaštite domaćih proizvođača od konkurencije iz inostranstva. Granicama državnih teritorija, dakle, u toku istorijskih perioda koji su prethodili nastanku nacija i industrijskog načina proizvodnje nije pridavan veći značaj.

Pojave nacija, nacionalne svesti i tržišta poslužile su kao osnove za teritorijalizaciju društava, odnosno za prevazilaženje feudalne parcijalizovanosti društava i za razvoj kapitalizma. Za početni oblik integracije o kom je reč bilo je potrebno i istorijski uobličiti krugove unutar kojih su se razvili određeni elementi relevantni za stvaranje zajednica: zajednička kultura, jezik, istorijska iskustva i tradicija.

Od nastanka industrijske proizvodnje i nacija, preovladao je stav da granice nacionalnih država treba da se poklapaju, u meri u kojoj je moguće, sa rasprostranjenošću pripadnika etničkih skupina. U XIX i XX veku mnogi pokušaji da se ovakve težnje ostvare vodili su do izbivanja ratova i drugih konflikata, a posebno zbog pojave da ljudi koji pripadaju različitim nacijama žive manje ili više izmešani (u prvom redu u pograničnim oblastima), kao i zbog pokušaja da se teritorijalne pretenzije prikriju postavljanjem zahteva za ostvarenje etničkih granica.

Drugo, postalo je poželjno da granice država obuhvate teritorijalno-ekonomske celine, poput industrijskih basena, gradova i njihovih ekonomskih zaleđa i slično (Dimitrijević, Stojanović, 1988: 182-183).

Treće, korisno je da se granice država kreću jezerima, rekama, morima i drugim vodenim preprekama, kao i po vrhovima planinskih venaca i duž prirodnih prepreka drugih vrsta. Dakle, "idealne" državne granice, koje su inače vrlo retke, imaju pomenuta etnička, prirodna i ekonomska obeležja.

Poželjna je što veća prohodnost teritorije i granica radi što lakšeg obavljanja komercijalnog transporta i komunikacionih veza, a to se može reći i za kulturne, političke i neke druge veze i odnose. Za reke, jezera, a i mora i planinske vence, često se kaže da razdvajaju, a i da spajaju, odnosno omogućavaju komunikacije među ljudima, državama, ekonomijama i kulturama.

Komunikacione poruke su talasima koji prenose programe elektronskih medija odavno počele da skoro bez ikakve kontrole masovno prelaze državne i druge granice. Poruke koje se prenose televizijskim i radio talasima i preko interneta kreću se oko Zemlje bez prethodnih saglasnosti država. Mogućnosti za nadzor nad tim porukama mogu imati samo subjekti međunarodnih odnosa koji kontrolišu ustanove u okviru kojih se poruke stvaraju i emituju. To po pravilu znači da su u pitanju države na čijim teritorijama se nalaze ove ustanove, osim u slučajevima u kojim su one locirane u međunarodnim vodama mora ili okeana.²⁷ Države čijim stanovnicima su te poruke namenjene ili do kojih samo slučajno dopiru mogu koristiti jedino diplomatske i slične akcije (proteste, demarše, intervencije ili pregovore) prema prvim ili mogu da se služe često nepopularnim, prilično skupim i uz to nepouzdanim ometanjima (a tehnološki razvoj nije stao u oblasti slanja poruka, već je razvio i mogućnosti za njihov prijem).

Položaj teritorija država određuje i njihove konfiguracije (rasporede mora, reka, jezera, ravnica, planinskih venaca itd.) koje, uz klimu, imaju značajna mesta u kreiranju vojnih doktrina u oružanim sukobima, a i u razvoju ekonomija i u komunikacionih praksi. Geografski položaj utiče i na mesta i uloge država u procesima migracija, koje su često generisane i generišu ekonomske, političke, kulturne i/ili bezbednosne probleme, koji su različiti u imigracionim i emigracionim zemljama.

Teritorija država treba da poseduje "strategijsku dubinu", vrlo cenjenu od strane teoretičara vojne veštine i vojnih praktičara. Naime, države koje poseduju prostrane teritorije teže je okupirati iznenadnom vojnim napadima, a i opkoliti, izolovati i blokirati. Izrael spada među države koje imaju teritorije vrlo malih dubina ove vrste. Granice prostranih teritorija po pravilu su dugačke, a ako one nisu pogodne za odbranu (ako nisu povučene u skladu

²⁷ Po mišljenju jednog autora, televizija i ostale elektronske komunikacije čine granice sve više poroznim; faks aparati i video kasete omogućile su da se prodre kroz veo državne cenzure, a tradicionalne koncepcije nacionalnog suvereniteta sve manje su relevantne (Attali, 1991: 35). Konstatovano je i da je oslabila kontrola komuniciranja unutar granica nacionalnih država. "Stabilan, 'stari poredak' nacionalnih komunikacionih sistema, izgrađivan nakon rata, sada je ugrožen i primoran da se prilagodi novim mogućnostima i pritiscima. Proces promena nalikuje na voz koji je krenuo i ubrzava, ali odredište mu se još ne vidi." (McQuail, 1994: 5).

sa geostrateškim zahtevima), Bruce Russet i Harvey Starr ocenjuju da prostranost teritorije može i da negativno utiče na političku moć, osim ako je prostranost tolika da dubinom može da kompenzira hendikepe koje stvaraju granice koje nisu povučene u skladu sa geostrateškim zahtevima.²⁸

Pošto je započeto korišćenje avijacije za vojne svrhe dvadesetih godina XX veka, u radovima jednog od pripadnika geopolitičke škole Đulija Doheta (Giulio Douhet) naglašavan je značaj vazdušnog transporta, i to posebno za vojne svrhe. Potencirane su činjenice da kretanje letilica nije ograničeno ni udaljenošću morskih obala, ni konfiguracijom terena, odnosno može da se odvija i iznad vodenih prostranstava i nad suvozemnim površinama, a da za to nisu potrebni pruge ili putevi. Prema njegovim predviđanjima, kontrola vazdušnog prostora doneće državama veliku pokretljivost i sposobnost vršenja udara po protivničkim oružanim snagama i industriji bez presedana u istoriji. Usled toga izgubiće se razlike koje u ratu (treba da) postoje između tretmana vojnika i civila (Douhet, 1942). Unekoliko pomenuti strategijski značaj posedovanja velikih teritorija počeo je da opada od kada je započeo razvoj vojne avijacije, raketnih oružja, satelita i drugih letilica. Međutim, ostalo je poželjno da antiraketna oruđa budu koliko je to moguće isturena prema periferiji teritorije koju treba da brane. Kegley i Wittkopf smatraju da će SAD – u suprotstavljanju teroristima, odnosno neprijateljima koji nemaju jasne teritorijalne ciljeve – morati da koriste većinu konvencijalnih oružja kojim raspolaže ova sila, a u prvom redu prekomorske baze, avione velikog dometa i tehnološki naprednu opremu za komunikaciju i praćenje radi zaštite američke teritorije (Kegley Jr., Wittkopf, 2004).

Još postoje u manjoj ili većoj meri različite ocene efekata bombardovanja nemačkih i japanskih gradova u toku Drugog svetskog rata, Severnog i Južnog Vijetnama krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina ovog veka, teritorije Iraka u poznatom Zalivskom ratu, teritorije treće Jugoslavije 1999. godine, kao i u brojnim drugim sličnim slučajevima. Još uvek preovlađuje ocena da suvozemnoj armiji u ratnim pohodima pripada značaj koji je veći u poređenju sa značajem ostalih rodova oružanih snaga (vazduhoplovstva i mornarice).

²⁸ Teritorija Sovjetskog Saveza u toku Drugog svetskog rata bila je omeđena vrlo dugom granicom na zapadu koja je do te mere bila teško branjiva da je predstavljala prosto "poziv na uspešan napad nemačkih oklopnih jedinica". Međutim, ogromna površina sovjetske teritorije omogućila je Sovjetskom Savezu da "apsorbuje" nacističku invaziju. Usled teritorijalnog prostranstva koje je stajalo na raspolaganju, Crvena armija je imala na raspolaganju dovoljno vremena za pregrupisanje vojnih snaga i za naoružavanje za kontraofanzivu. Uz sve to, poznata oštra ruska zima delovala je mnogo pogubnije na snage sila Osovine, nego na ljude koji su u tim uslovima stalno živeli i po pravilu raspolagali potrebnom obucom, odećom i drugim zaštitnim sredstvima (Russet, Starr, 1985: 144).

Treba napomenuti da sa vojnog stanovišta neprohodnost granica i teritorije može biti "mač sa dve oštrice": prirodne prepreke, koje u jednoj fazi rata mogu da idu u prilog akcijama snaga koje vode taktički odbrambene operacije, a hendikep za snage koje su u taktičkoj ofanzivi, i to bez obzira da li posmatrane snage napadaju ili se brane na strategijskom nivou.²⁹

Nekoliko lokacija na Zemlji izuzetno doprinose političkim moćima država pod čijom su kontrolom, i to u prvom redu zbog značaja vojnog i civilnog saobraćaja koji se tu odvija. Reč je o Gibraltarskom prolazu, Panamskom³⁰ i Sueckom kanalu, južnoafričkom Rtu Dobre Nade, Bosforu i Dardanelskom moreuzu, ostrvu Malta u centru Mediterana, kanalu Lamanš i još nekim.

Američki admiral i istoričar Alfred Thayer Mahan (1840-1914) smatrao je da je vladavina morima, a posebno važnim uskim vodenim prolazima, protivteža vladavini ključnom kontinentalnom evroazijskom masom (Mahan, 1897: 281-329). Engleska je u to vreme predstavljala najveću pomorsku silu, a pomenuta masa bila je pod ruskom dominacijom. Njegove ideje su imale veliki uticaj najpre na politiku američkog predsednika Roosevelta (1858-1919), koji je u velikoj meri doprineo da SAD postanu jedna od svetskih pomorskih sila. Drugo, kako Dimitrijević i Stojanović ukazuju, ova teorija je u nešto modifikovanom obliku poslužila kao osnova ili samo inspiracija za politiku "okruženja" Sovjetskog Saveza u toku hladnog rata primenjivanu od strane SAD i njihovih saveznika. Sa druge strane, Mahanovu teoriju je demantovala sama istorija, pošto su Rusija (odnosno Sovjetski Savez) i Velika Britanija bile saveznici u oba svetska rata (Dimitrijević, Stojanović, 1988: 187). Mahan je zasnovao pomenutu teoriju na uočavanju veze između političke moći i transporta, a u njegovo vreme suvozemni transport je bio primitivan, nasuprot relativnoj lakoći kretanja preko "glatke" morske vode, te je Mahan povezao moć sa pokretljivošću na morima (Dougherty, Pfaltzgraff Jr., 1990: 60-61).

Britanski general i geograf, Sir Halford Mackinder (1861-1947), stvarao je početkom XX veka, pošto je kopneni transport bio usavršen ulaskom u upotrebu motora sa unutrašnjim sagorevanjem i širenjem mreža železničkih pruga i autoputeva. Pošto je sve to popravilo položaj država bez izlaska na topla mora, Mackinder je stvorio pravila da država koja vlada Istočnom Evropom, kontroliše "predeo srca" (*heartland*); država koja vlada predelom

²⁹ "Jake zime, sušni i pustinski predeli, stvaraju posebne teškoće koje mogu uticati na onoga ko planira napad, na vreme kada će napad biti izveden, kao i na odbranu jedne takve teritorije" (Dimitrijević, Stojanović, 1988: 190-191).

³⁰ Već početkom šezdestih godina prošlog veka, u vreme kada je uveden američki embargo na trgovinu sa Kubom, strategijski značaj ovog kanala bio je smanjen, pošto sovjetskim podmornicama više nisu bile potrebne kubanske baze za operacije u Karibskom moru (Baldwin, 1985: 175-176).

srca, kontroliše "svetsko ostrvo" (koje čine Evroazija i Afrika), a država koja vlada "svetskim ostrvom", kontroliše celi svet (Mackinder, 1904: 150).

Mackinder je posle Prvog svetskog rata proširio ovu teoriju unošenjem Atlantskog okeana kao drugog "stožera moći" (u ravnoteži sa prvim), koji spaja Ameriku i Zapadnu Evropu (Mackinder, 1943: 601). Ova teza empirijski je potvrđena nastankom NATO 1949. godine. Spoljni obod (*rimland*) Evroazije mogao bi postati strateški značajniji u poređenju sa "predelom srca" pod uslovom da na obodu budu stvorena nova središta komunikacija i industrijske moći. Prema mišljenju više autora ova teza činila je glavnu teorijsku osnovu pomenute politike "okruženja" Sovjetskog Saveza i njegovih saveznika na istoku Evrope (Dougherty, Pfaltzgraff Jr., 1990: 63-64).

Klima, čiji značaj je već pomenut na više mesta, predstavlja uslov za razvoj ratarstva i poljoprivrede i (bar delom) energetike, a u određenoj meri uslovljava i brojne aspekte života pripadnika posmatrane populacije (koji se bave odnosnim i drugim poslovima), njihovih bližnjih, a i ostalih članova društvenih grupa na jednoj teritoriji. Tako, po svemu sudeći, globalno zagrevanje i neke druge pojave (velike kiše i snegovi, oluje, orkani, tajfuni i druge prirodne nepogode) dovode do (ili su delovi) promena klime na Zemlji, što donosi veće ili manje rizike za ljude, a i do ekonomskih i drugih šteta (Rosenthal, 2005).

Britanski istoričar Henry Thomas Buckle (1821-1862) uočio je postojanja visokih stepena uzajamnih zavisnosti između klime, zemlje i hrane, a i izučavao je i uticaje klimatskih uslova na karakter ljudi (Buckle, 1903: 39-151). Američki geograf Ellsworth Huntington (1876-1947) naglasio je da klima uslovljava ne samo proizvodnju hrane i drugih roba, već i aktivnost i zdravlje ljudi, njihove migracije i međusobna mešanja rasa (Huntington, 1945: 250-275).

Ratzel je smatrao da su povoljni klimatski uslovi (koje je nalazio prvenstveno u Evropi) ključni za razvoj civilizacija koje se mogu smatrati kao superiorne. Huntington je tvrdio da se većina značajnih svetskih civilizacija nastala u oblastima u kojima su postojale prosečne godišnje temperature bliske onim koje su smatrane optimalnim za postizanje maksimalne produktivnosti ljudi (Huntington, 1924: 1-29; 387-411).

Dakle, posedovanje prostrane teritorije samo po sebi nije dovoljno da od jedne države načini veliku silu,³¹ ali među četiri najprostranije države sveta, prva i četvrta (Rusija i Kina) mogu se smatrati kontinentalnim silama, a treća (SAD) svetskom velikom ili supersilom, dok je teritorija druge države sa ove

³¹ Pod velikim silama uopšte podrazumevaju se sadašnjih pet stalnih članova Saveta bezbednosti UN: Francuska, Kina, Rusija, SAD i Velika Britanija.

liste (Kanade) dobrim delom klimatski nepovoljna za život ljudi, a sličan je slučaj i sa Sibirom u severnoj Aziji, koji se prostire od Uralskih planina do Pacifičkog okeana.

U pomenutom kontekstu postaje jasno zbog čega ne mogu biti formulisana opšta pravila, a još manje stvorene formule za relativno pouzdanu ocenu teritorije, i to i pored toga što se upravo ovaj element moći (uz stanovništvo) ubraja među relativno podobne za davanje kvantitativnih ocena.

Ma kako nepouzdana bila, ocena teritorije može se zasnivati na njenoj veličini i kvalitetu (koji zavisi u prvom redu od njene ekonomske i strategijske upotrebljivosti), kao i na njenom geografskom položaju. Ako se prave poređenja teritorija približno jednakih prostranstava (što je vrlo redak slučaj), prednost se može dati onima koje imaju bolji kvalitet i/ili geografski položaj. Dakle, ponekad veću moć može obezbediti i površinski manja teritorija, koja je boljeg kvaliteta i/ili geografskog položaja, a ponekad može biti i obrnuto.

Teritorija kao element društvene moći obično se ocenjuje u prvom redu prema postojećim resursima i pogodnostima za njihovu eksploataciju i upotrebu, kao i za proizvodnju, transport, komunikacije i trgovinu robama. Ocene teritorije jedne zemlje koje se prave radi procene političke moći treba da obuhvate i njenu (ne)pogodnost za vojne, policijske i neke druge srodne bezbednosne aktivnosti.

Od postojećih oblika i stepena međuzavisnosti, a i percepcija sopstvenih ciljeva, potreba, interesa i motiva (kao i od njihovih struktura i međusobnih hijerarhija) ljudi, koji žive na različitim ulazima u tunele, padinama planina, obalama, delovima puteva i dolina, uveliko zavisi da li će granice biti pretežno korišćene za sukobljavanja ili saradnju (od vojnih, preko ideoloških i propagandnih, do ekonomskih i kulturnih), a moguće su i kombinacije saradnje i sukoba u različitim razmerama. Treba napomenuti i da geografske bliskosti i specifičnosti (vrlo često u kombinaciji sa istorijskim, kulturnim, etničkim, ekonomskim i drugim) mogu imati značaja za uspostavljanje federalnih, konfederalnih, regionalnih ili drugih političkih asocijacija i podela unutar država,³² a i onih koje prelaze državne granice.

³² Administrativna podela teritorije Norveške prati fjordove na obali Severnog mora, a teritorije švajcarskih kantona locirane su oko centara koji se nalaze u dolinama između planinskih masiva u toj zemlji.

Prostornost umesto teritorijalnosti i dovođenje u pitanje ljudske subjektivnosti

Razmatranja značaja koji populacija ima za političku moć (i delom za odnose između populacije i teritorije) u određenim zemljama podrazumevaju da treba imati u vidu podatke o broju ljudi koji ga čine i njihovim kvalitativnim karakteristikama: polnoj, starosnoj i obrazovnoj strukturi (a posebno o pismenosti), o stepenu urbanizovanosti, broju lica u aktivnoj vojnoj službi (a i vojnoj osposobljenosti i obučenosti stanovništva), ekonomski relevantnim sposobnostima i životnom standardu, rasnoj, etničkoj ili plemenskoj strukturi i strukturi prema socijalnoj i klasnoj pripadnosti. Takođe mogu biti od značaja podaci o zdravstvenom stanju i očekivanoj dužini života stanovnika i stopi rasta populacije, fertilitetu, ishrani, teritorijalnoj distribuciji, stambenim i sanitarnim uslovima, a i o nekim drugim karakteristikama i činjenicama u zavisnosti od potreba i specifičnosti određenih slučajeva.

Glavna obeležja teritorije u svojstvu elementa političke moći subjekata međunarodnih odnosa su njena veličina (prostranost ili površina), kvalitet i geografski položaj. Kvalitet se po pravilu određuje u prvom redu prema ekonomskim vrednostima, koje mogu zavistiti od odnosa između površina obradive i neobradive zemlje, prinosa obradive zemlje, uslova koji postoje za stočarstvo, dostupnosti energetske i industrijske sirovine, bogatstva ribom, prirodnih bogatstva podmorja, sirovinske i poljoprivredne samodovoljnosti teritorije (posebno u uslovima kriza i ratova) itd. Geografski položaj zavisi od suseda koji okružuju zemlju i granica sa njima. Ovaj položaj utiče na mogućnosti za učešće u međunarodnoj trgovini, na izloženost migracijama, oružanim i drugim napadima i stranim uticajima, držanje pod kontrolom značajnih privrednih i stratejskih tačaka, klimu, konfiguraciju tla itd.

Uzajamno poređenje površina teritorija i broja stanovnika relativno je jednostavno kad su u pitanju različite zemlje ili iste zemlje u različitim razdobljima, dok upoređivanje postaje daleko teže kada se uzmu u obzir i pomenuta kvalitativna obeležja elemenata političke moći o kojim je reč.

Veza između stanovništva i teritorije sastoji se u tome što je stanovništvu potreban prostor za život i što taj prostor bar do određene mere na brojne načine utiče na živote ljudi i njihova obeležja i broj. Ljudi su ti koji u ratovima, kroz pregovore i na druge mirne načine određuju površinu teritorija država, a i mogu značajno uticati i na njihove kvalitete, i to na brojne načine. Time se, u oba slučaja, utiče na političku moć država i to kako u međunarodnim odnosima, tako i unutar društava. Naravno, ostaje otvoreno

pitanje cene koja se plaća od strane ljudi za sticanje ili očuvanje teritorije. Drugim rečima, otvoreno je pitanje (bes)smisla žrtvovanja ili u nekom pogledu hendikepiranja većeg dela stanovništva da bi se očuvala ili stekla teritorija, ukoliko to politički odlučio percipiraju kao nacionalni ili sličan interes.

Sa druge strane, ljudi su ti koji svojim idejama, radom i ponašanjem u celini neposredno ili posredno utiču na brojnost populacija, koriste prostor i percipiraju ga na određene načine. Ti načini – kako je pomenuto u okviru sumarnog prikaza geopolitičkih teorija (koje su, kao i mnoge druge teorije, ljudske intelektualne tvorevine, a odnose se na uticaje teritorija na politiku) – u nekim situacijama mogu imati veliki uticaj na tokove ljudske istorije i teritorije kojima države raspolažu, za koje se ljudi bore, bivaju ranjavani, ginu itd. U borbama za očuvanje ili uvećavanje teritorija i stanovništava kojima raspolažu države, one mogu pobeđivati (predviđanja brze i lake pobede vrlo su česta, kao i govori mržnje u periodima koji prethode izbijanju ratova, a i kasnije, tokom njihovih trajanja), a i gubiti i stanovništvo i teritorije (sve do potpunog pokoravanja, što se desilo Nemačkoj i nekim njenim saveznicima u Drugom svetskom ratu). Primer Nemačke i njenih saveznika u tom ratu pokazao je da insistiranje na uvećanju teritorije, a i stanovništva kao elemenata političke moći na račun teritorije, kao i stanovništva drugih, može da vodi u političku i društvenu nemoć.

Državna teritorija služi zadovoljavanju potreba i interesa ljudi i često ima veći ili manji uticaj na njihov život. Ekonomska snaga država nastaje kao rezultat rada i stvaralaštva u širokom smislu tog pojma stanovnika (i to kako pojedine države tako i, u nekim slučajevima, stanovnika drugih država), koji pri tom koriste državnu teritoriju i omogućavaju sopsvenu, a i egzistenciju drugih ljudi.

Ljudi na vrlo brojne (ne)posredne načine imaju odlučujuće uloge u formiranju, funkcionisanju i odlučivanju o upotrebi vojne i policijske sile država, koja najčešće ima teritorijalnu dimenziju i služi, bar deklarativno, za odbranu ljudi i stanovništva i očuvanje njihove bezbednosti.

Ljudi učestvuju u donošenju i sprovođenju odluka različitih stepena važnosti i opštosti u okviru političkih sistema, delujući u okviru unutrašnjih i međunarodnih političkih odnosa i procesa kao subjektivni činilac. Ti sistemi se stvaraju i funkcionišu opet na određenoj teritoriji, a ovo funkcionisanje relativno često ima i međunarodne posledice. Sa druge strane, politički sistemi na određeni način oblikuju društva i političke odnose u njima (čiji su oni "supstrati"), a i izvan njih.

Populacije stvaraju, menjaju i šire (kroz prostor, vreme i društva) ideologije i svoja ponašanja (ne) usaglašavaju sa njihovim sadržinama, ciljevima,

prostornim i drugim karakteristikama. Kao što su države nezamislive bez stanovništava, ideologije su nezamislive bez ljudi koji ih kreiraju, izvršavaju i na koje se one primenjuju. Sa druge strane, osnovna svrha ideologija sastoji se u mobilisanju ljudi na različitim osnovama (nacionalnoj, rasnoj, verskoj, klasnoj itd.). Oba ova slučaja poseduju po pravilu teritorijalne dimenzije.

Ljudi komuniciraju – opet na određenim teritorijama, odnosno razdaljinama – a komunikacije im koriste ili štete (jer, na primer, služe za uzajamne manipulacije) u vrlo brojnim i značajnim oblastima života. Teritorije utiču na komunikacije usled konfiguracija tla i drugih obeležja, a i klima utiče na komunikacije.

Brojna pitanja su povezana sa problematikom stanovništva i teritorije kao elemenata političke moći (a posebno u relacijama sa nekim od njenih ostalih elemenata) i teorijski su vrlo kompleksna i često sporna. U toku primene saznanja takođe dolazi do vrlo brojnih problema praktične i druge prirode. Na ovom mestu treba pomenuti da se čini da sa razvojem globalizacije i regionalizacije stanovništvo i teritorija kao elementi političke moći u međunarodnim odnosima menjaju neka bitna obeležja koja treba da postanu predmeti istraživanja.

Nakon nastanka pojave političke teritorijalizacije postoje dva osnovna izvora za relativno uvećavanje političke moći: prvi se nalazio u društvenoj moći sopstvene zemlje, a drugi u umanjenju moći drugih zemalja (osvajanjem, preotimanjem, a i uništavanjem). Sa druge strane, iscrpljivanje društvene moći koja postoji u sopstvenoj sredini milenijumima je smatrano normalnom praksom (nekom vrstom vladarevog diskrecionog prava, i to čak i u grčkoj demokratiji), a hendikep tog metoda sastojao se u ograničavanju te moći.

Posle nastanka demokratije u savremenom smislu tog pojma (koju karakterišu u prvom redu porast uticaja javnog mnjenja i postojanje opšteg prava glasa), vlade i vladari više vode računa o životnom standardu i stavovima pripadnika stanovništava njihovih država. Istovremeno, međuzavisnost je značajno porasla i globalizovana na brojnim poljima, uključujući tu političko, demografsko, ekonomsko, geografsko, komunikaciono i celokupno bezbednosno područje, a delom i polje kulture. Vladari već tradicionalno nalaze izgovor za gomilanje političke moći u navodnim ili stvarnim pretnjama od strane protivnika, odnosno drugih država. Te teritorijalne, identitetske i druge pretnje služe vladarima, vladama i političkim elitama, pored ostalog, za odvratanje pažnje stanovništva od pojedinih akutnih ili hroničnih problema, koje vladari, vlade i elite nisu u stanju ili nisu voljne da reše. Navodni ili stvarni pošiljaoci pomenutih pretnji proglašavaju se manje ili više uspešno za glavne ili bar sporedne krivce za nastajanje problema ili sprečavanje njihovog rešavanja.

Političari, strašeci sopstvene narode pretnjama ili 'pretnjama' drugih domaćih ili stranih političara, koji opet u manjoj ili većoj meri analogno postupaju u sopstvenim i drugim sredinama, ipak pribavljaju toliko željenu političku moć, a da pri tom to ne moraju da obrazlažu na bilo koji način (pa ni svojim pravom, koje bi inače, u kontekstu pravila koja (treba da) važe u demokratskim sistemima, verovatno bilo smatrano neprihvatljivim). Uverljivost pretnji o kojima je reč uvećava se činjenicom da političari ponekad stvarno upotrebljavaju vojnu i drugu silu koju poseduju. Međutim, čini se da su nuklearna i neka druga oružja za masovno uništavanje bar donekle pokvarila ovaj model ponašanja. Osnovni razlog za to je njihova destruktivnost koja je narasla do razmera koje su uopšteno opisanim manipulativnim poduhvatima počele da daju samoubilačke fizionomije, a pretnje tim oružjima počele su da zvuče i kao blefiranja (izuzev kad ih upućuju teroristi i drugi ljudi sa samoubilačkim namerama, uz napomenu da i oni mogu biti samo deklarativno 'rešeni' da žrtvuju sopstvene živote).

Sa druge strane, koliko, kome, kako i uz koje cene mogu služiti mase pobijenih, ubogaljenih ili na drugi način ratnim dejstvima ili terorističkim akcijama unesrećenih stanovnika, kao i velike i resursima bogate i/ili zbog drugih razloga (potencijalno) značajne, a kontaminirane teritorije? Osnovni problem u okviru eventualne primene nuklearne i sličnih strategija za napad, a i za izvođenje terorističkih akcija velikih razmera sastoji se u činjenici da su oružja za masovno uništavanje postala preterano opasna upravo za ono čemu političari teže. Naime, u slučaju njihove upotrebe mogle bi doći u opasnost vrednosti do kojih je političarima (uključujući tu i one koji rukovode terorističkim grupama ili stoje iza njih) posebno stalo: politička, a i društvena moć, čime je zatvoren i poslednji izlaz iz situacije o kojoj je reč.

Naučno-tehnološki razvoj ima ulogu pokretačke snage ili generatora u okviru odvijanja procesa svetske, kontinentalne, regionalne i druge deteritorijalizacije, odnosno umanjenja političke relevantnosti teritorije. Razvoj o kom je reč stvaraju, pored ostalog, sredstva za komunikacije. Ljudi prevladavaju razdaljine kroz društveni i geografski prostor i vreme, putem različitih oblika komunikacija: od medija i interneta (koji i sam može biti posmatran kao jedna od vrsta medija), manje ili više integrisanih u jednu dinamičnu celinu, preko diplomatije i komunikacija u unutrašnjoj politici, a i onih u oblastima kulture, do transporta roba i ekonomije u celini. Stoga su komunikacije sredstva kojima su dodeljene ključne uloge u okviru procesa integracije ili razdvajanja, u zavisnosti od njihovih sadržina i ciljeva, odnosno efekata, i to kako onih nameravanih tako i onih ostvarenih (koji mogu biti različiti, a i suprotni u poređenju sa nameravanim).

Prvo dejstvo savremene specijalizovane i globalne informativno-telekomunikacione tehnologije sastoji u promeni poimanja kategorija prostora, a i

vremena. Komunikacije su jedan od značajnih preduslova i uslova sposobnosti za opstanak uopšte ljudi na određenoj teritoriji i njihove socijalne integracije. Smatra se da je, usled dosadašnjeg razvoja komunikacione prakse, Zemlja postala "mnogo manja, sveobuhvatnija, povezanija i, možda po prvi put u istoriji, u svesti većine njenog stanovništva sagledana kao univerzalno, zaokruženo, celovito i jedino životno stanište i utočište" (Attali, 1991: 45-46). Pojedini rezultati razvoja komunikacija u toku XX veka sastojali su se u pojavi koja bi se mogla nazvati *komunikaciona deterritorijalizacija*, i to u prvom redu oni koji su doveli do opadanja političkog, a i drugog značaja teritorije.

(Zlo)upotrebama pojedinih naučnih i drugih dostignuća i ljudskom eksploatacijom prirodnih resursa i dominacijom nad prirodom, u stvari, politička, a i društvena moć počinju da negiraju same sebe, odnosno da se pretvaraju u nemoći. Usled implozija stanovništva, koje su počele u brojnim razvijenim zemljama Zapada, nastaju problemi vezani za nestašicu domaće radne snage određenih profila. Imigracione politike – kreirane da bar delom reše te probleme – mogu da stvore, makar kao nuzefekte, druge manje ili više značajne probleme, i to u nekim slučajevima tek u drugoj ili trećoj generaciji migranata (o čemu svedoče nemiri u Francuskoj novembra 2005. godine, koji su samo delimično praćeni medijskom pažnjom).

Ostvaruje se predviđanje da će u XXI veku milioni ljudi postati nomadi (krećući se u raznim pravcima, a posebno težeći da sa periferija dopru do razvijenih centara) ili fundamentalisti, koji će pretiti svetskim ratom nove vrste, u kome će terorizam biti korišćen protiv ranjivim kompleksnim sistemima (Attali, 1991: 76-77). Pri tome, veza između stanovništva i teritorije u funkciji elemenata političke moći opstaje i dalje i pored toga što se menja (slabi, kako se čini) u meri u kojoj se masovnije i brže kreću ljudi, kao i njihove ideje i robe, u Evropi u procesu ujedinjavanja i regionalizacije, a i u svetu u celini u procesu globalizacije.

Ljudi su subjektivni element sticanja, upotrebe i gubljenja političke moći u međunarodnim i unutrašnjim odnosima, a teritorije predstavljaju prostornu dimenziju pomenutih moći i odnosa. Ako integracija (na primer, u obliku globalizacije) dovodi do postepenog gubitka značaja državnih teritorija, ona ne znači nestanak prostornosti kao jednog od obeležja ljudskog života (i pored toga što savremene komunikacije i druga tehnološka dostignuća doprinose sve većem smanjivanju vremena potrebnog za prenos ljudi, ideja, vesti, roba i drugih stvari). Migracije stanovništva u savremenom svetu pokazuju da veza između "krvi i tla" menja prirodu u poređenju sa onom koju su joj pripisivali brojni pripadnici monokauzalne geopolitičke škole. Migracije svedoče da ljudski životi imaju prostorne dimenzije, a da su ljudi u brojnim slučajevima spremni ili 'spremni' (primorani u manjoj ili većoj meri)

da se ponašaju u skladu sa Ciceronovom (106-43 p.n.e.) izrekom *ubi bene, ibi patria* (gde mi je dobro, tu mi je otadžbina).

Smanjivanje značaja državnih granica u okviru EU ne znači i nestajanje prostornosti kao jednog od obeležja ljudi i ljudskih odnosa (uključujući i one političke, demografske, ideološke, vojne, ekonomske, komunikacione i druge prirode), drugih živih bića i njihovih odnosa, stvari i, najzad, svemira u celini. Ono predstavlja relativizaciju uloge teritorijalnosti u odnosima unutar EU, slično kao što globalizacija predstavlja relativizaciju uloge teritorijalnosti u odnosima u svetu, ali ne znači i nestajanje pomenute prostornosti. To znači da će teritorija kao element političke (a i društvene) moći biti postepeno zamenjena prostorom, koji je nepolitička ili bar u manjoj meri politička pojava. EU, pošto postane država, imaće sopstvenu teritoriju, koja će biti transformisana u prostor u navedenom smislu, i to u meri u kojoj proces globalizacije dovede do deteritorijalizacije cele Zemlje ili bar Zapada kome pripada EU. Koraci koji slede mogli bi se sastojati u teritorijalnom širenju vladavine ljudi (ili bar delova čovečanstva) na neka od drugih svemirskih tela, oko čega mogu izbiti sukobi.

Ljudska bića će ostati subjektivni element međunarodnih i drugih odnosa, a kloniranje – ako postane masovna pojava – počće da predstavlja, pored ostalog, negiranje pomenute pojave individualnosti ljudi i time njihove subjektivnosti. Ovo će se desiti u meri u kojoj su ljudi po definiciji najčešće neponovljivi, osim kloniranjem.

Postojeće i dalje potrebe za istraživanjima stanovništva, kao i za istraživanjima i korišćenjima teritorije, odnosno prostora u navedenom smislu, kao elemenata političke, a i društvene moći.

Literatura

- ATTALI, J. (1991). *Millennium - Winners and Losers in the Coming World Order*, (New York: Random House).
- B92 (2005). Teletex, 25. juni 2005. godine, (Beograd: Radio-televizija B92).
- BALDWIN, D. A. (1985). *Economic Statecraft*, (Princeton: Princeton University Press).
- BARON DE MONTESQUIEU, (1802). *The Spirit of Laws*, Isaiah Thomas, Worcester, Mass, Vol. I.
- BUCKLE, H. T. (1903). *History of Civilization in England*, (London: Longmans), Vol. I.
- CHOUCRI, N. (1972). "Population, Resources and Technology: Political Implications of the Environmental Crisis", in: David A. Kay and Eugene B. Skolnikoff (eds.) *World-Eco-Crisis: International Organisations in Response*, (Madison: University of Wisconsin Press).
- CIA (2003). *The World Factbook 2003*, Internet, 14/03/06/, <http://www.cia.gov/>
- CIA (2005). *The World Factbook 2005*.
- CLINE, R. S. (1980). *World Power Trends and US Foreign Policy for the 1980s*, (Boulder, Colorado: Westview Press).
- CLINE, R. S. (1994). *The Power of the Nations in the 1990s - A Strategic Assessment*, (New York and London: United Press of America & United States Global Strategy Council, Lanham).
- COLUMBIA UNIVERSITY PRESS (1995). *The Concise Columbia Encyclopedia*, PC CD-Rom, (Columbia University Press).
- ČUPIĆ, Č. (1993). *Enciklopedija političke kulture*, (Beograd: Savremena administracija).
- DIMITRIJEVIĆ, V., R. STOJANOVIĆ (1988). *Međunarodni odnosi – Osnovi opšte teorije*, (Beograd: Centar za publikacije Pravnog fakulteta).
- DIMITRIJEVIĆ, V. et al. (2005). *Osnovi međunarodnog javnog prava*, (Beogradski centar za ljudska prava).
- DOUGHERTY, J. E., R. L. PFALTZGRAFF, Jr. (1990). *Contending Theories of International Relations - A Comprehensive Survey*, Third Edition, (New York: Harper & Row).
- DOUHET, G. (1942). *The Command of the Air*, (New York: Coward McCann).
- DUVERGER, M. (1972). *The Study of Politics*, (New York: Thomas Y. Crowell Company).
- ERIKSEN, T. H. (1992). "Ethnicity and Nationalism: Definitions and Critical Reflections", *Bulletin of Peace Proposals*, Vol. 23, No. 2.
- GIDDENS, A. (2002). *Sociologija*, (Beograd: Ekonomski fakultet).

- HUNTINGTON, E. (1924). *Civilization and Climate*, (New Haven: Yale University Press).
- HUNTINGTON, E. (1945). *Mainsprings of Civilizations*, (New York: Wiley).
- ISAKOVIĆ, Z. (1998). *Osnovi teorije političke moći u međunarodnim odnosima*, (Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu).
- ISAKOVIC, Z. (2000). *Identity and Security in Former Yugoslavia*, (Aldershot: Ashgate).
- ISAKOVIC, Z. (2000). *Introduction to a Theory of Political Power in International Relations*, (Aldershot: Ashgate).
- JONES, S. B. (1955). "Global Strategic Views", *Geographic Review*, XLV, oktobar.
- KEGLEY, C. W. Jr., E. R. WITTKOPF (2004). *Svetska politika – Trend i transformacija*, (Beograd: Centar za studije jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija).
- KENNAN, G. F. (1947). "The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, XXV, juli.
- KENNEDY, P. (1989). *The Rise and Fall of the Great Powers - Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, (London: Fontana Press).
- KJELLEN, R. (1917). *Der Staat als Lebensform*, (Leipzig: S. Hirzel Verlag).
- LAMBORN, A. C., J. LEPGOLD (2003). *World Politics into the Twenty-First Century - Unique Contexts, Enduring Patterns*, (New Jersey: Prentice Hall, Upper Saddle River).
- MACKINDER, H. (1904). "The Geographical Pivot of History", *Geographical Journal*, XXIII, april.
- MACKINDER, H. J. (1943). "The Round World and the Winning of the Peace", *Foreign Affairs*, XXI, juli.
- MAHAN, A. T. (1897). *The Influence of Superpower Upon History, 1660-1783*, (Boston: Little, Brown).
- McQUAIL, D. (1994). *Stari kontinent - Novi mediji*, (Beograd: NOVA).
- PEARSON, F. S., J. M. ROCHESTER (1992). *International Relations – The Global Condition in the Late Twentieth Century*, (New York: McGraw-Hill, Inc.).
- RATZEL, F. (1899). *Antropogeographie*, (Stuttgart: J. Engelhorn).
- ROSENTHAL, E. (2005). "Global Warming: Adapting to a New Reality", IHT News Alert for September 15, 2005, Internet, 22/09/05/, <http://www.iht.com/articles/2005/09/11/news/climate.php>.
- RUSSEL, F. M. (1936). *Theories on International Relations*, (New York: D. Appleton-Century).
- RUSSET, B., H. STARR (1985). *World Politics - The Menu for Choice*, (New York, Oxford: W. H. Freeman and Company).

- SILK, L. (1985). "Soviet Oil Troubles", *New York Times*, 5. jun 1985.
- SMITH, A. D. (1996). "Culture, Community and Territory: The Politics of Ethnicity and Nationalism", *International Affairs*, Vol. 72, No. 3.
- SMITH, C. S. (2005). "France Is Picked for Nuclear Fusion Site", IHT News Alert for June 29, 2005, Internet, 30/06/05, članak prenesen iz *The New York Times*, 29. jun 2005, <http://www.iht.com/articles/2005/06/29/news/fusion.php>.
- SPULBER, N. (1964). *Soviet Strategy for Economic Growth*, (Bloomington: Indiana University Press).
- SPYKMAN, N. J. (1944). *The Geography of the Peace*, (New York: Harcourt Brace and Company).
- STOESSINGER, J. G. (1975). *The Might of Nations - World Politics in Our Time*, (New York: Random House).
- STOJANOVIĆ, R. (1978). "Historical Continuity of the Importance of San Stefano Treaty and of Congress of Berlin", *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, br. 1-2.
- STOJANOVIĆ, R. (1980). "Geostrateški činioci odnosa velikih sila prema Srbiji 1875-1878. godine", *Naučni skup Srbija u završnoj fazi velike istočne krize (1877-1878)*, Istorijski institut SANU, Zbornik radova, knjiga 2, (Beograd: Prosveta).
- STOJANOVIĆ, R. (1982). *Sila i moć u međunarodnim odnosima*, (Beograd: Radnička štampa).
- STOJANOVIĆ, R. (1984). "Geostrateški značaj Sredozemnog mora", zbornik *Sredozemlje osamdesetih godina*, Marksistički centar i *Međunarodna politika*, (Beograd).
- STOJANOVIĆ, R. (1995). "Geopolitika i bezbednost na Balkanu", *Anali Pravnog fakulteta*, br. 5.
- WAEVER, O. (1993). "Societal Security: The Concept", in: Ole Waever et al. (eds.) *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, (London: Pinter Publishers Ltd.).
- WHITTLESEY, D. (1943). "Haushofer: The Geopolitician," in: Edward Mead Earle (ed.), *Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler* (Princeton: Princeton University Press).
- WIBERG, H. (1995). "Ethnicity, Identity, Conflict", *From Nonviolent Liberation to Tolerance – The Development of Civil Society in Eastern Central Europe*, Reports and Abstracts, Conference *From Nonviolent Liberation to Tolerance – The Development of Civil Society in Eastern Central Europe*, LOGOS, Vilnius.
- WIBERG, H. (1996). "Security Problems of Small Nations", in: Werner Bauwens et al. (eds.) *Small States and the Security Challenge in the New Europe*, (London and Washington: Brassey's).
- WORLD ALMANAC BOOKS (1996). *The World Almanac and Book of Facts 1996*, (Mahwah, N. J.: World Almanac Books).

Zlatko Isaković

Stanovništvo i teritorija kao elementi političke moći u međunarodnim odnosima

Rezi me

U radu se obrađuju teritorija i stanovništvo kao elementi političke moći subjekata međunarodnih odnosa. Prvi deo rada je posvećen stanovništvu, odnosno njegovim kvantitativnim (broj ljudi) i kvalitativnim obeležjima, odnosno strukturi itd.

Drugi deo rada je posvećen karakteristikama teritorije (njenoj veličini i geografskom položaju). Kvalitet je određen prvenstveno u skladu sa njenim ekonomskim vrednostima. Geografski položaj zavisi od susedstva i granica.

U zaključnom delu rada naglašava se da uzajamno poređenje između teritorije i broja stanovnika relativno lako, dok ono postaje daleko teže ako se uzmu u obzir kvalitativne karakteristike oba ova elementa političke moći. Odnos između populacije i teritorije nalazi se u činjenici da je ljudima potreban prostor za njihov život. Ljudi su ti koji u ratovima i pregovorima, kao i na druge mirne načine određuju kvantitete i kvalitete teritorija njihovih država. Otvoreno je pitanje cene (ljudskih života, zdravlja, životnog standarda itd.) koju vredi platiti za neku teritoriju ako je to percipirano od strane političkih odlučilaca kao nacionalni ili sličan interes.

Ljudi su ti koji idejama, radom i ponašanjem uopšte direktno utiču na broj pripadnika njihovih populacija i koriste i percipiraju prostor na određene načine. Ljudi su subjektivni činilac političke moći uopšte.

Najznačajniji efekti moderne specijalizovane i globalne informaciono-telekomunikacione tehnologije sastoje se u promenjenom poimanju kategorija prostora i vremena.

Komunikacije su jedan od promenjenih preduslova i uslova društvene integracije i sposobnosti za opstanak uopšte ljudi na određenoj teritoriji. Svet je postao mnogo manji, povezan i percipiran od strane većine njegove populacije kao univerzalan, u njegovoj celini i kao jedino boravište i sklonište. U XX veku pojavila se komunikaciona deteritorijalizacija i može se predvideti da će ovaj razvoj biti nastavljen u XXI veku. Ljudi će postajati sve više nomadi, a njihove ideje i robe će se kretati sve brže i u većim količinama. Veza između populacije i teritorije će slabiti, a državne teritorije biće sve manje i manje značajne. Međutim, ljudski život neće gubiti sopstvenu prostornost.

Ljudi će ostati subjektivni element međunarodnih i drugih odnosa, a kloniranje – ako postane masovna pojava – počće da predstavlja, pored ostalih stvari, negaciju pojave individualnosti ljudi i, na taj način, njihove subjektivnosti.

Ključne reči: *stanovništvo, teritorija, politička moć, međunarodni odnosi*

Zlatko Isaković

Population and Territory As Elements of Political Power in International Relations

S u m m a r y

This paper deals with population and territory as elements of political power of international relations actors. The first part is devoted to the population, i.e. its quantitative (number of people) and qualitative characteristics, i.e. structure, etc.

The second part of the paper deals with basic characteristic of the territory (its size, quality, and geographical position). The quality is determined primarily according to economic values of the area. Geographic position depends of neighbours and borders.

In the concluding part of the paper it is stressed that mutual comparison between area and number of population is relatively easy, while comparison becomes much harder when one takes into account the qualitative characteristics of the both elements of political power. The relation between population and territory is in the fact that people need room, i.e. space for their living. People are those who in wars and negotiations and other peaceful ways determine quantities and qualities of territories of their states. There is the open question of a price (human lives, health, living standards, etc.) worth to be paid for a territory if it is perceived by political decision makers as the national or similar interest.

People are those who by their ideas, work and behaviour in general directly influence number of population members and utilise and perceive space in certain ways. People are subjective factors of political power in general.

First action of the modern specialised and global information-telecommunication technology is in the changed comprehending of categories of space and time. Communications are one of important preconditions and conditions of social integration and capability for survival in general of people on certain territory. The Earth became much smaller, linked and perceived by majority of its population as the universal, whole and only domicile and shelter. During the 20th century communication deterritorialization appeared and one could predict that this development will be continued in this century. People will become more and more nomads, and their ideas and goods will move more and more quickly and in greater numbers. The link between population and territory will be weakened, and state territories will be less and less relevant. However, human life will not loose its spatiality.

People will remain the subjective element of international and other relations, and cloning – if becomes mass phenomenon – will begin to represent, beside others things, negation of people's individuality and, in this way, their subjectivity.

Key words: *population, teritory, political power, international affairs*